

Konceptualna izložba / instalacija

Čekaonica

Teorijska elaboracija

Šefik Tatlić

Čekaonica je konceptualna izložba i instalacija koja kritički adresira dominantni, medijski posredovan, model artikulacije društvene stvarnosti; koja reartikulira društveno značenje umjetnosti i institucija kulture u eri neoliberalnog, tj. kapitalističkog totalitarizma te koja – infiltracijom umjetnosti u domenu ekonomije – eksponira umjetnost i kulturu općenito kao produžetke na logici kapitala utemeljenog sistema moći. Dakle, ova izložba, koju su koncipirali Haris Rekanović, Jasminka Ljubijankić i Šefik Tatlić, funkcioniše na više razina koje zajedno tvore okvir artikulacije današnjeg, tzv. "normalnog" življenja kao ničeg višeg od pukog efekta primjene moći.

Na prvoj razini, cijela izložba je strukturirana oko rada Harisa Rekanovića koji se sastoji od autorove intervencije u printane medije/tiskovine iz domena politike, kulture i zabave. Autor je u većinu selektiranih tiskovina intervenirao na način da je obojio/zacrnio skoro sav tekst sadržan u istima, s tim da je na svakoj ili skoro svakoj stranici ostavljena samo rečenica ili fragment rečenice koja potencijalno tvori sasvim drukčiji narativ od onog originalno sadržan u publikacijama. U nekim slučajevima je prebojan/zacrnjen sav tekst, osim samog naziva tiskovine. Autor je na ovaj način izbrisao većinu teksta čija je društveno-politička relevancija ništavna, ali je i naglasio ništavnost i redundantnost paradigmatskog narativa koji *mainstream* mediji u regiji svakodnevno serviraju kao mizerni oblik proizvodnje, "interpretacije" i normalizacije, na svim razinama, devastirane društvene stvarnosti. S obzirom da je artikulirani jezik u Bosni i Hercegovini (ali, manje više, i u regiji) već kolabirao na razinu glasa, tj. glasanja, te s obzirom da je ovakvo stanje proizvedeno od dominantnog režima moći, autor potpunim simboličkim brisanjem ovako modeliranog diskursa, napada i

institucionalne temelje spomenute društvene stvarnosti, ali i potpuno ukidanje diskursa eksponira kao danas dominantni javni diskurs.

Primjerice, intervencijom u paradigmatičke *mainstream* političko-informativne tiskovine te ostavljanjem samo par rečenica vidljivim, Rekanović napada i aktivnu ulogu narativa nošenog istim medijem u komodifikaciji društva, kao što napada i način na koji isti narativ svodi društvo na neartikuliranu masu podčinjenu kapitalističkoj matrici eksploatacije. Kao drugi primjer, intervenirajući u tiskovinu zabavnog karaktera, autor svodi ovaj narativ na par besmislenih fraza koje, na razini krajnjeg rezultata, isti narativ u principu "dekodiraju" kao besmislen na društveno-političkoj ili pak kulturnoj razini. Jednostavno rečeno, radikalno svođenje "sadržaja" ovih publikacija na masu crne boje, zapravo isti taj sadržaj prikazuju u njegovom najčišćem obliku – kao ništavilo ili crnilo ništavila. Kao treći primjer, Rekanovićeva brisanje kompletnog teksta tiskovine koja se bavi servisnim informacijama u domeni kulture, autor zapravo skida aureolu sadržajnosti sa spektra besmislenih događanja te reprezentira ništa kao jedini oblik sadržaja koji se zapravo konzumira.

Međutim, iako metodološki instrumentarij ove intervencije možda podsjeća na dadaistički ili nihilistički *modus operandi*, autor se ne zadržava na razini koja dopušta previše slobodnu interpretaciju ovakve artikulacije društvene stvarnosti, nego samu performativnu gestu brisanja proizvodi i/ili prevodi u, možda danas jedini bitan, oblik konstruktivne društveno-političke kritike. Ova intervencija u reprezentativni aspekt kapitalističkog sistema moći je izuzetno važna upravo zato što ovako koncipirana intervencija u kulturu kao produžetak dominantne kapitalističke ideologije, akcentira postfordističku prirodu današnjeg kapitalističkog moda proizvodnje. Naime, s obzirom da je fordistički oblik proizvodnje bio lociran u, tj. fokusiran na tvornicu kao primarnu lokaciju organizacije eksploatacije, kapitalizam je kroz postfordističku proizvodnju (historijski nakon Drugog svjetskog rata) tvornicu proširio na cijelo društvo, uključujući cijelo društvo u proizvodnju/eksploataciju. Iako je fordistički oblik proizvodnje na materijalnoj razini održan na snazi u Trećem svijetu, koji je i danas proizvodni pogon koji radi za Prvi svijet, postfordistički principi proizvodnje su na razini proizvodnje i kontrole društva totalno aplicirani. To praktično znači da je svaki oblik ljudske aktivnosti, od mišljenja, preko govora do rada, ili pak ne-rada, uključen u kapitalističke hijerarhije eksploatacije. Kako navodi talijanski teoretičar Paolo Virno:

Dijeljenje lingvističkih i kognitivnih navika je konstitutivni element postfordističkog procesa rada. Svi radnici ulaze u proizvodnju čim počnu govoriti – misliti. Ovo nema nikakve veze s "profesionalizmom" ili sa drevnim konceptom "vještine" ili "zanata", govoriti/misliti je generičko svojstvo ljudske životinje, opozit bilo kakve vrste specijalizacije. (Virno, 2006: 41)

To, na fundamentalnoj razini govoreći, znači da je svaka zamisliva ljudska aktivnost već uključena u proizvodnju, tj. eksploatirana. Drugim riječima, čak su i ne-rad, slobodno vrijeme, konzumiranje medijskog sadržaja, kulturnog sadržaja, razonoda, *entertainment*, itd. oblici rada, tj. oblici proizvodnje viška vrijednosti, dakle oblici rada prvenstveno za kapital. Kako Virno nastavlja: "Javnost intelekta, tj. dijeljenje intelekta, u jednom smislu omogućava totalni kolaps rigidne podjele rada; a u drugom smislu kreira *personalnu ovisnost*." (Ibid)

Ovdje se pod intelektom ne misli na intelektualizam ili razmjenu "intelektualnih ideja," nego na javno eksponiranje pukog mišljenja o bilo čemu, o razmjeni svjetonazora – i u stvarnom i u tehnološki posredovanom svijetu, čemu dominacija društvenih mreža kao katalizatora društvene komunikacije i svjedoči. Dakle, ono što je bitno u Virno-ovom uvidu je to da je kolaps rigidne podjele rada ujedno vodio "disperziji" rada po cijelom spektru ljudskih aktivnosti – što u suvremenom kapitalizmu, dakako, nije vodilo zaštiti rada, nego upravo suprotno – totalnoj eksploataciji svih ljudskih aktivnosti transformiranih u resurs za eksploataciju. Vezano konkretnije za primjer Bosne i Hercegovine, to znači da je recimo nezaposlenost problem isključivo za nezaposlene, ali ne i za sistem moći (misleći na kapitalizam, ne samo na lokalnu državu), kojemu je neradno vrijeme također resurs za eksploatiranje i to upravo putem eksploatacije puke pažnje investirane u konzumiranje svijeta. Kako navodi Virno u vezi s prethodno spomenuto personalnom ovisnošću:

Ova ovisnost je personalna u dva smisla: u svijetu rada jedna osoba ovisi o ovoj ili onoj osobi, ne o pravilima nametnutim od anonimne sile prisile; što zapravo znači da je cijela osoba potlačena u smislu potlačenosti osobnih komunikacijskih i kognitivnih navika. (Ibid)

Naime, to ne znači da "anonimna sila prisile" ne postoji i ne znači da je ista sila "anonimna," nego da se reprezentira i percipira kao nepostojeća i anonimna i da se dubinski prožima kroz

kognitivnu nutrinu subjekata koji su joj podvrgnuti – i koja se, između ostalog, ni ne vide kao eksterni hegemoni faktor, kao sistem. Fascinantno je u istom smislu primijetiti da je pojam sistema uopće nestao iz kolokvijalnog govora što je u Prvom svijetu kapitala korespondiralo etabliranju neoliberalnog kapitalizma, a u regiji bivše Jugoslavije sa etabliranjem kapitalizma uopće. Ovaj manjak percepcije sistema moći kao sistema moći je, naravno, uzrokovan percepcijom kapitalizma kao isključivo ekonomskog odnosa koji, navodno, uz pomoć demokracije funkcionira kao fantomska aureola koja, opet navodno, organizira ili bi mogao/trebao meritokratski sistem i nagrađivanje osobnih "vještina" i "kompetencija." Naravno, paradigmatički javni imaginarij u regiji misli da u regiji ne postoji meritokracija, ali porijeklo istog nepostojanja se pripisuje korupciji, nepotizmu, stranačkom kadrovanju itd., ali na makro razini govoreći, i navodnom manjku kapitalizma ili "divljem" kapitalizmu, ne kapitalizmu kao sistemu moći koji je apsolutno na snazi. Jednostavno govoreći, nije bitno kakve kompetencije tko ima i "koliko se trudi" osigurati si egzistenciju, valorizacija i honoriranje rada ovisi *primarno* o ideološkoj servilnosti širem sistemu moći, a što uključuje i prethodnu percepciju – i diseminaciju iste percepcije – istog sistema kao nepostojećeg ili kao navodno neideološkog i netotalitarnog. A ovaj se uvid posebno tiče percepcije, ali i utilizacije, šireg registra kulture koju javni imaginarij percipira kao registar navodno inherentno odvojen od eksploatacijskih mehanizama u materijalnom i ideološkom smislu.

A u tom smislu, kultura, koja je uvijek bila produžetak neke dominantne ideologije, je danas pretvorena u *par excellence* proizvodni pogon što pak znači da su sve ljudske aktivnosti koje *po defaultu* spadaju u širi kontekst kulture, zapravo proizvodne aktivnosti, tj. aktivnosti proizvodnje za kapital. Dakle, intervencija u matrice interpretacije društvene stvarnosti je skoro pa ista stvar kao intervencija u institucionalno-ideološke temelje iste stvarnosti. U ovom smislu, *Čekaonica* funkcionira kao instrument eksponiranja kulture kao produžetka hijerarhija eksploatacije, ali i kao oblika ili registra koji racionalizira kapitalistički sistem moći. Ova izložba, na isti način, dekodira tzv. "postideologiju," "postideološku stvarnost" ili pozicioniranje u "postideološkom" registru kao čisti oblik neoliberalnog ideološkog pozicioniranja, ali ujedno eksponira i registar umjetnosti kao svojevrsnu "avangardu" etabliranja kapitalističkih logika.

Čekaonica, na ovoj razini dakle funkcionira kao medij svoje prezentacije, tj. kao koncept izložbe sâme. Naime, izložba počinje u galerijskom prostoru, u ovom konkretnom slučaju,

prostoru Gradske galerije Bihać, koji je u kontekstu ove izložbe potpuno ispražnjen od svih drugih (umjetničkih) sadržaja i gdje se *Čekaonica* samo najavljuje, tj. kratko predstavlja. Nakon kratke prezentacije, izložba se zapravo seli u prostor autentične čekaonice u tipičnom poslovnom prostoru (u ovom konkretnom slučaju, prostor stomatološke/ortodontske ordinacije). Ova gesta izlaska iz paradigmatškog prostora inkubacije i prezentacije umjetnosti, dakle tipičnog galerijskog prostora, predstavlja simbolički akt kritike uloge institucije umjetnosti u kontekstu u kojemu je institucija umjetnosti ili kulture općenito pozicionirana kao važnija od umjetnosti same. Drugim riječima, u kontekstu u kojemu instituciji umjetnosti, umjetnost – uključujući tu i kritički senzibiliziranu umjetnost – zapravo više ni ne treba, te u kontekstu u kojemu institucija legitimira umjetnost, a ne obratno, ova gesta izlaska iz galerijskog prostora predstavlja svojevoljni "egzodus" iz takve konfiguracije odnosa između arta i institucije, tj. *arta* i kapitala u tzv. postmodernim uvjetima. Kako navodi marksistički teoretičar Fredrick Jameson u svom djelu *Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma*:

Ono što se dogodilo je to da je estetska produkcija postala integrirana u opću robnu proizvodnju; frenetična ekonomska potreba za produkcijom svježih valova novijih i novijih proizvoda (od odjeće do aviona) u sve češćim intervalima danas označava esencijalnu strukturnu funkciju i poziciju estetske inovacije i eksperimentacije. Ovakve ekonomske potrebe konzekventno nalaze priznanje u raznim oblicima institucionalne podrške novoj umjetnosti, od fondacija i grantova do muzeja i drugih oblika patronažne brige. (Jameson 1997, 4-5)

U situaciji u kojoj je umjetnosti ili djelovanje u kulturi svedeno na (potragu za i zahtjevom za) komodifikaciju i prestižem koji će galerija, muzej ili institucija umjetnosti osigurati, *Čekaonica* - gestom izlaska iz Galerije kao simboličkog označitelja institucije umjetnosti – kritički adresira svođenje umjetnosti na proto-komodifikacijsku aktivnost čiju tržišnu vrijednost i umjetničku relevanciju legitimira institucija. Na ovaj se način kritički adresira i onaj autoritet institucije koji proizlazi *samo* iz količine grantova, fondova i materijalnih resursa uopće koji se u nju ubrizgavaju. Naravno, Gradska galerija Bihać, specifično govoreći, nije takva institucija jer je, kao javna institucija, od države, tj. grada uskraćena skoro apsolutno za sva operativna sredstva i to upravo pod aureolom, tj. implicitnom direktivom kojom joj grad, ali i lokalni neoliberalni diskursi, sugeriraju da se "tržišno senzibilizira;" otvori

"tržišnim realnostima" i "duhu Europe", tj. da prestane funkcionirati kao javna i postane , u principu, privatna ili privatizirana institucija. Kako Jameson dalje navodi:

Ako su ideje vladajuće klase nekad bile dominantna (ili hegemon) ideologija buržoaskog društva, napredne kapitalističke države su danas polje stilističke i diskurzivne heterogenosti bez norme. Bezimeni gospodari nastavljaju nametati ekonomske strategije koje ograničavaju našu egzistenciju, ali one više ne trebaju nametati svoj govor (ili su ga pak nesposobne nametnuti); a postpismenost kasno kapitalističkog svijeta odražava, ne samo odsustvo bilo kakvog velikog kolektivističkog projekta, nego i nedostupnost starijeg nacionalnog jezika. (Ibid, 17)

Iako Jameson dobro detektira kolaps normativnosti vezan za eksplicitnost nametanja vladajuće volje i dominantne ideologije, autor također griješi kada stilističku i diskurzivnu heterogenost čita kao odsustvo hegemonne norme. Stilistička i diskurzivna heterogenost danas upravo jesu hegemonna norma, tj. njene dominantne komponente. Također, gospodari su danas bezimeni samo ako ih se interpretira kroz optiku njihove reprezentacije, ali se i dalje radi o vladajućoj klasi koja ima monopol nad sredstvima proizvodnje u općenitom političko-ekonomskom smislu i o Prvom svijetu kapitala ako ih se interpretira u geopolitičkom smislu te u smislu posjedovanja monopola nad definicijom društvenog progresa uopće. Istina je da umjetnost danas ne proizvodi, artikulira ili pak odražava postojanje bilo kakvog velikog kolektivističkog projekta – čak bi se moglo reći da ga sustavno subvertira kroz svođenje umjetnosti na individualno-centričnu aktivnost – ali se također može konstatirati da diseminacija, stilski i diskurzivno heterogene ideologije, nažalost postaje kolektivni projekt i kapitalizma kao globalne državnosti i država-nacija koje ga sačinjavaju. Drugim riječima, a što se posebno tiče regije bivše Jugoslavije, ali ne samo ove regije, nacionalni jezik više ne postoji u onom smislu u kojem bi nacija kao oblik kolektivističkog projekta bila percipirana i proizvođena kao formacija kroz koju političko društvo traži zaštitu svojih interesa.

Međutim, kada društvo, kao politička kategorija ne postoji, i kada je nacija svedena na religijski, etnički i kulturno determiniranu formaciju, jezik kapitala postaje jezik nacije. U vezi s prethodno spomenutom dominacijom Prvom svijeta i pitanjem dominantnog jezika nacije, upravo je jezik one nacije ili nacija koje figuriraju kao najrazvijenije, najprogressivnije i

najdemokratskije, dakle engleski jezik, već čvrsto etabliran kao jezik bilo kakve umjetnosti koja ima pretenziju bilo za pukom vidljivošću, ali i za vidljivošću na međunarodnoj razini koja najčešće i vodi konzekventnoj komodifikaciji. Kako ovu temu uostalom i adresira čuveni rad zagrebačkog umjetnika Mladena Stilinovića iz 1992 godine koji navodi: "Umjetnik koji ne govori engleski nije umjetnik" (*An artist who cannot speak English is no artist*).

Naravno, situacija je takva da je engleski jezik jednostavno neizbježan, ali to ne znači i ne treba značiti da umjetnost treba biti modelirana na način kako to Zapad – kao sistem moći, ne geografija – i želi. U istom je smislu primjetno da su nositelji BH umjetnosti danas, uključujući tu i njen *mainstream*, a posebno *ne-mainstream* aspekt, danas gotovo pa u potpunosti sveli na aktere koji u servilnom maniru "mole" Zapad, tj. njegove paradigmatičke pripadnike sa korespondentnih scena, da ih se prihvati, da im se omogući logistika za izlaganje na Zapadu što bi onda valjda vodilo i pratećem situiranju na Zapadu. Naravno, dok je egzistencijalistički momentum sadržan u ovakvom odnosu čak i razumljiv, ono što je problem je to da se umjetnost prilagođava zapadnjačkoj imperijalnoj *ideološkoj* optici. Tu se, ta za razliku od *mainstream* umjetnosti, ne radi o pokušaju prilagodbe *mainstreamu* Zapada, nego o prilagodbi onom registru ili sceni koja na Zapadu figurira kao umjetnički potentna, društveno senzibilizirana itd. Tu se radi o prilagodbi i kopiranju registra djelovanja koji je parcijalno kritičan, koji je kritičan i političan samo do one mjere do koje ostvaruje stupanj kontroverzne vrijednosti, ali onog tipa koji se može utržiti na temelju razlikovanja u odnosu na homogenost i uniformnost *mainstreama* i, što je najvažnije, onog tipa koji na bilo koji način politički i ideološki ne propituje kapitalizam kao imperijalni sistem moći. *Čekaonica* dakle kritički propituje autoritet institucije koji nije ostvaren društveno-političkom relevantnošću i kritičkom potencijom same umjetnosti; nalazi da je komodifikacija umjetnosti i njeno podređivanje tržišnim logikama i "realnostima" i katastrofa za njenu društvenu potentnost i oblik podvođenja umjetnosti neoliberalnoj ideologiji i pratećim (auto)kolonijalnim matricama. A u kontekstu prethodno elaborirane postfordističke eksploatacije svih sfera življenja te eksponiranja registra kulture kao produžetka sistema moći, *Čekaonica* svojim smještanjem u prostor "svakodnevnog" življenja, zapravo eksponira umjetnost kao "prostor prožimanja logika profita" ali i "prostor svakodnevnog življenja" eksponira kao prostor umjetnosti kao oblik političkog i kritičkog pozicioniranja.

Naime, seleći se u prostor ordinacije, tj. paradigmatski prostor koji sa umjetnošću, po definiciji, nema ništa zajedničko, *Čekaonica* zapravo *art* dislocira u vaninstitucionalni kontekst, tj. širi društveni kontekst koji je, u ovom smislu, lišen bilo kakvog kustoskog spina, buržoaske aureole ili relevancije koju institucija atačira umjetnosti. Dakle, repositionirajući se u prostor ordinacije, *Čekaonica* prethodno spomenute artefakte Harisa Rekanovića postavlja na mjesto u čekaonici na kojemu inače stoje časopisi koji pacijentima, koji čekaju termin, služe za razonodu. Pored ove suptilne "infiltracije" spomenutih artefakata u konceptualnu nišu koju obično popunjavaju "obični" časopisi, *Čekaonica* na bilo koji drugi način ne intervenira u interijer čekaonice, tj. ordinacije.

Konzekventno, posjetitelji izložbe su pozvani postaviti se u ulogu pacijenata koji čekaju termin te čitati spomenute, "reinventirane" tiskovine. U međuvremenu se autor (Rekanović) postavlja u ulogu "pacijenta" koji je već "došao na red" te se jednostavno prepušta tipičnoj stomatološkoj intervenciji, koja je identična bilo kojoj drugoj intervenciji iste vrste u "normalnom" okruženju tipičnog radnog dana ordinacije. Podvrgavanje autora stručnoj intervenciji u ovom kontekstu ne znači da posjetitelji čekaju autora, niti da stomatološka intervencija kao takva igra neku bitnu ulogu za izložbu samu – ista intervencija, naglašavajući do krajnjih granica "normalnost" jednog tipičnog radnog dana u atipičnom kontekstu, zapravo kritički adresira konture definicije normalnosti same. U tom smislu, pozicioniranje posjetitelja izložbe, "običnih građana" u kapacitet "pacijenata" – koji čitaju medijski sadržaj sveden na njegovu srž – je stoga gesta koja *patologizira* "normalnost" materijalno-političke situacije u kojoj isti građani žive.

Nudeći posjetiteljima na uvid kritičku reviziju medijskog sadržaja, *Čekaonica* posjetitelje zapravo "dekontaminira" od grotesknog besmisla koji u principu čini sadržajnu jezgru danas dominantnog javnog diskursa u svim iteracijama. Na klasnoj razini, ova gesta "prevođenja" građanstva u "pacijente" zapravo funkcionira kao oblik eksponiranja današnje matrice društvene podjele kao klasne (geopolitički gledano i kao rasne) podjele, ali i eksponiranja modela političkog upravljanja kao biopolitičkog upravljanja. Prominentni filozof Michel Foucault stoji iza pojma biopolitika, čiju je historijsku genealogiju razvoja autor elaborirao na sljedeći način:

Tada, u drugoj polovici osamnaestog stoljeća, smo mogli vidjeti pojavljivanje nečeg novog: nove tehnologije moći, koja nije bila disciplinarna. Ova tehnologija moći ne isključuje prethodnu, disciplinarnu, tehnologiju, ona se utkaje u nju, integrira se s njom, modificirajući je do određene mjere, ali prije svega je i koristi za infiltraciju, za smještanje same sebe u već postojeću disciplinarnu tehniku. (Foucault 2003, 242)

Biopolitika kao paradigma organizacije upravljanja nastaje dakle kao oblik razvoja ili modernizacije starih, na disciplinarnosti utemeljenih, oblika upravljanja, ali bez napuštanja, kako je Foucault naglasio, ove disciplinarne karakteristike. Biopolitika je i dalje disciplinarni oblik upravljanja samo što se discipliniranje više ne vrši *samo* na temelju eksplicitne političke direktive i na temelju jasno vidljive represiju koju pozicija moći prakticira nad potlačenima, nego i kroz suptilnu integraciju disciplinarnih mehanizama u populaciju samu. Kako nastavlja Foucault:

Za razliku od discipline, koja adresira tijela, ova nova ne-disciplinarna moć je aplicirana na ljude ne kao tijela, nego na žive ljude, na ljude-kao-nositelje-bitka; ultimativno, ako želite, na ljude-kao-vrstu. Specifičnije govoreći, rekao bih da ova disciplina nastoji vladati nad multiplicitetom ljudi do one mjere do koje se isti multiplicitet može razložiti na individualna tijela koja mogu biti držana pod nadzorom, trenirana, korištena i, ako treba, kažnjena. (Ibid)

Dakle, dok se isključivo disciplinarno ili politički eksplicitno upravljanje svodi na kažnjavanje tijela, biopolitika adresira cijeli život, sve zamislive aspekte življenja, ali što ne znači da je "old school" discipliniranje tijela ili važnost tijela, odbačena. Ne, disciplinarnost je kroz biopolitiku nadograđena da uključuje i discipliniranje tijela i cjelokupnog življenja, a što često rezultira u svođenju življenja na puki život tijela o čemu će pak riječi biti kasnije.

Biopolitika se dakle prožima kroz život na način i da adresira tijelo, kao medij života, ali i sve ostale dimenzije življenja, posebno tu uključujući, mišljenje, stavove, životne stilove itd. Biopolitika dakle disciplinira i kooptira život *prije* nego na snagu stupe ostali, politički eksplicitni, disciplinirajući, mehanizmi kontrole populacije. Konkretnije govoreći, prakticanje volje građana na recimo demokratskim izborima je samo efekt, rezultat ili "eho" već ostvarenog discipliniranja i rada biopolitike u smislu da je svaka demokratski realizirana volja samo efekt kontinuiranog discipliniranja ili proizvodnje populacije.

Primjerice, iluzija političkog i ideološkog izbora koja je etablirana u postsocijalističkoj eri, govoreći na primjeru regije bivše Jugoslavije, očito je ništa više od "konkretne iluzije" u kojoj multiplicitet izbora samo prikriva jednu u principu ideološku hegemoniju.

U vezi s pojmom "discipliniranja" (populacije) ovdje namjerno ne navodimo pojam "političke kontrole populacije" jer svaki politički i ideološki sistem po *defaultu* kontrolira populaciju što inherentno nije ni dobro, ni loše, sve ovisi o tome o kakvoj se vrsti kontrole radi. Također, svaki politički sistem proizvodi populaciju, što je jedan od fundamentalnih prerogativa svakog sistema moći, ali ono što biopolitička moć radi je da proizvodi populaciju kao takvu i takvu prije nego na snagu stupe "vidljivi" mehanizmi političke kontrole. S tim u vezi, te u korelaciji sa Foucaultovim uvidom o "biopolitici kao disciplini koja vlada nad multiplicitetom ljudi do one mjere do koje se isti multiplicitet može razložiti na individualna tijela" (Ibid) primjena biopolitičkog upravljanja u regiji bivše Jugoslavije može biti viđena upravo u procesima razlaganja društva na etniju, tj. etnije. Ovdje je bitno naglasiti da biopolitičko upravljanje u Prvom svijetu kapitala, Zapadu i rubnim teritorijima nije isto. Na Zapadu se biopolitika aplicira na način da se društveno razlikovanje organizira na temelju podjele života na "važniji," manje potrošan i "manje važan," više potrošan život, što je logika u čijim temeljima stoji eurocentrični, bijeli, kolonijalni rasizam koji svoje porijeklo maskira između ostalog i kroz racionaliziranje ove podjele na klasnim temeljima. Jednostavnije rečeno, porijeklo siromaštva ne-bijelih slojeva populacije na Zapadu se nalazi u "nesposobnostima" istih populacija da se prilagode "tržišnim realnostima" i "kulturnim matricama" koje, između ostalog, i funkcioniraju kao one koje perpetuiraju rasističke logike koje i preveniraju emancipaciju nebijelih populacija – a što je logika koja se primjenjuje i protiv ne-bijelih, nekršćanskih izbjeglica s Bliskog istoka. Govoreći pak o (polu)periferiji Prvog svijeta, tj. regiji bivše Jugoslavije, svođenje društva kao kategorije ili koncepta (koji nadilazi narod) na razinu etnije – definiranu kao na krvi i biologiji utemeljenu formaciju populacije - može biti viđeno kao jedna od manifestnih dokaza apliciranosti biopolitičkog upravljanja u regiji. Sama implikacija da je nacija biološki, a ne društveni, fikcijski konstrukt, označava dakle primjenu biopolitičkog upravljanja na (polu)periferiji Prvog svijeta kapitala i/ili biopolitiku "drugog reda." Važno je u ovom smislu primijetiti da je dolazak izbjeglica s Bliskog istoka u Europu i regiju, na neki način lokalnu populaciju u očima Zapada iz statusa *prvih* drugih, iz statusa "divljaka na rubu Europe" na neki način promovirao u druge *druge*, a što je izgleda na

epistemičkoj razini shvaćeno, i nažalost prihvaćeno, a što se zapravo manifestira kroz ksenofobiju i rasizam koje populacije u bivšoj Jugoslaviji projiciraju naspram spomenutih izbjeglica. Kao da je višak ksenofobije prema ne-bijelcima direktno proporcionalan količini "civilizacijske" afirmacije koju iste populacije, uvjetno rečeno, očekuju od Prvog svijeta. Ovo je važno u kontekstu dekodirana lokalne biopolitike kao "biopolitike" nižeg reda, kao paradigme servilnog pokušaja upisa u zapadnjački civilizacijski registar.

Vraćajući se na glavnu misao, važno je napomenuti da sami koncept populacije koji zauzima mjesto društva - kao kontingentno političke kategorije – igra važnu ulogu u organizaciji biopolitičkog upravljanja. Tome je tako jer dominacija populacije umjesto društva upućuje na to da su ljudi svedeni na, u principu, biološke kontejnere kojima se upravlja kao oblikom faune, kao biološkim partikularitetima koji navodno imaju samo egzistencijalne tj. biološke potrebe. Kako argumentira Foucault:

Populacija se pojavljuje kao prirodni fenomen u odnosu na legalistički voluntarizam suverena. Reći da je populacija prirodni fenomen koji ne može biti promijenjen dekretom ne znači, međutim, da je populacija nedostupne i nepenetrabilne prirode, naprotiv. (Foucault 2009, 71)

Pojavljivanje populacije kao prirodnog fenomena zapravo znači da se populacija u biopolitičkom upravljanju proizvodi i reprezentira kao prirodni fenomen, kao formacija koja navodno nije umjetna. To znači da režim moći populaciju ujedno predstavlja kao onu koja navodno ima autentične želje, htijenja i zahtjeve, tj. kao onu koja uopće nije proizvedena od iste moći. Floskula koja se često u regiji može čuti o tome da neka vlast ili *establishment* nisu "narodni", implicira dakle da je populacija autentično *netaknuta*, ne-kooptirana, a da režim moći navodno prakticira neku agendu koja ne odražava interese iste populacije. Kapitalistički režim moći, dakako, prakticira agendu koja nema veze s *društvenim* interesima, ali s obzirom da društvo više ne postoji, ne može se ni u kojem slučaju reći da ta agenda nema veze sa željama populacije, jer se *upravo* radi o željama populacije koje su zapravo želje moći. Konkretnije govoreći, niz individua koji čini populaciju u kapitalizmu ni ne želi uspostavu ili zaštitu nekog kolektivnog interesa, nego se u ogromnoj većini slučajeva radi o tome da masa potlačenih jednostavno žele postati tlačiteljima. Ovo je ujedno i odgovor na kolokvijalno pitanje koje se često postavlja u regiji kako je moguće da populacija glasa za

one koje je tlače, eksploatiraju i pljačkaju – tome je upravo tako jer većina, tj. njegove partikularne komponente, žele doći u poziciju gdje će raditi isto.

Kako je bilo gdje u kapitalizmu nemoguće da baš "svi" postanu (bogati) tlačitelji iz očitih razloga, ova implikacija ili definicija društvene emancipacije kao procesa postajanja tlačiteljem zapravo igra ideološku ulogu na način da potlačene, siromašne, rasno segregirane drži u stanju stalnog čekanja u hipotetskoj čekaonici. Ovi se potlačeni slojevi, a što se odnosi i na Prvi svijet kapitala i na njegovu periferiju, dakle kontinuirano samopercipiraju, ne kao siromašni i potlačeni od sistema moći, nego kao proto-bogataši, proto-poduzetnici, kao oni koje prosperitet, navodno, čeka i koji samo moraju čekati, a prosperitet će već "doći." Naravno, cijeli spektar neoliberalnih narativa koji potenciraju kreativne, poduzetničke i emancipatorske potencijale individua koje se, kako narativ kaže, "samo trebaju trgnuti da bi sve došlo na svoje mjesto" je u tom smislu bezočna, perfidna ideološka propaganda koja maskira i nepostojanje meritokracije u kapitalizmu i koja dodatno atomizira populaciju u smislu da društveni interes i samo društvo konstantno predstavlja kao utopijski zahtjev. Ova ideološka matrica dodatno uništava svaki društveno transformatorski potencijal politike, predstavljajući politiku, koju je kapitalizam sveo na praksu administracije interesa kapitala, kao besmislenu disciplinu ili koncept koja navodno ne može promijeniti ništa.

Vezano za Foucaultov uvid o "penetrabilnosti" populacije, a u (dodatnoj) vezi s prethodno spomenutom navodnom autentičnošću populacije, može se konstatirati da što se više neka populacija smatra nepenetrabilnom ili onom na koju se ne može suštinski utjecati, to je ista populacija više otvorena totalnom (političkom, ideološkom, disciplinarnom itd.) utjecaju. Biopolitika se dakle infiltrira, tj. penetrira u kognitivnu nutrinu pojedinaca na način da proizvodi svaki svjetonazor, mišljenje, poziciju, itd. kao, najjednostavnije rečeno, lišenu svake kritičke distance naspram, ne samo onoga što je zvanični narativ nekog sistema moći, nego i naspram cijelog spektra registara ljudskog djelovanja koji figuriraju kao da nemaju nikakve veze s dominantnim ideološkim narativom.

Naime, *Čekaonica* kroz gestu doktorske, stomatološke intervencije u usnu šupljinu, dakle i simboličku nutrinu umjetnika, eksponira populaciju kao apsolutno otvorenu intervenciji pozicije moći koja je u izložbi utjelovljena kroz figuru moći koju doktor ima nad pacijentom.

Ova gesta zapravo dekodira populaciju kao multiplicitet, formaciju u kojih su ljudi jednostavno svedeni na pacijente. To ne znači, bar u potpunosti, da moć tretira populaciju kao "bolesnike" koji uživaju u svim patnjama kojima ih kapitalizam izlaže, nego da – a u vezi s prethodno spomenutom infiltracijom biopolitičkog upravljanja u kognitivnu nutrinu pojedinaca - populacija sama traži od režima moći da biopolitički infiltrira u nju da bi se manjak subjektivnosti maskirao. U prilog tome, a kao primjer, govori i odnedavno prisutan, i naizgled banalan, mikro-kulturni i mikro-socijalni fenomen ekstremno glasne (bilo žive ili druge) muzike u ugostiteljskim objektima u Bihaću. Pored jasne komercijalne uloge ove kakofonije u stvaranju dojma velikih događanja, njena uloga se može vidjeti i u kapacitetu, ne samo onemogućavanja konverzacije, nego i maskiranja nepostojanja konverzacije ili razgovora kao prakse interpretacije svijeta ili kao pukog sadržaja socijalizacije. Dakle, može se pretpostaviti da široj populaciji ova kakofonija odgovara jer maskira skoro pa fakt da većina ili više nema što za reći; ili ne vidi nikakav smisao u govorenju ili pak nalazi da je samo govorenje *passé*. Postupni nestanak ili čak implicitna zabrana, ne samo kritičkog, nego govora uopće; ranije spomenuta ksenofobija; apsolutno nereflektiranje radikalne klasne podjele; desekularizacija; patrijarhalizam; totalna komodifikacija društva; desubjektivizacija na mikro i makro razini itd., a kao već paradigmatičke oznake današnjeg BH društva, zapravo eksponiraju skoro pa totalnu dominaciju kapitalističkog totalitarizma.

U vezi s biopolitičkom penetracijom, može se konstatirati da ova situacija zapravo svjedoči tome da populacija želi da režim moći, misli se na kapitalistički režim moći, infiltrira u njenu kognitivnu nutrinu, u njene kulturne navike, a da bi sama moć maskirala manjak subjektivnosti pripadnika populacije do kojeg je, najvećim dijelom, i dovela. Kao rezultat, a u direktnoj korelaciji s biopolitičkim svođenjem društva na populaciju i prethodno elaboriranom svođenja života na tijelo, tj. na masu tijela, socijalizacija se više ni ne događa, nego se definira kao masa tijela u pokretu, tijela koje stoje, konzumiraju pića, hranu, gledaju TV itd. U tom smislu, konceptualno prevođenje građana u "pacijente" zapravo je gesta demaskiranja građana i kao tijela i oblika života čija je egzistencija potpuno podređena logikama kapitala; locirana unutar hijerarhija eksploatacije te čija je društvena egzistencija već svedena na puko prakticiranje bioloških potreba. Ovo je ujedno i gesta kojom *Čekaonica* zapravo kritizira i nestanak i depolitizaciju društva, ali i *patologizira* cijeli buržoasko-građanski ideološki diskurs i eksponira ga masku normalizacije radikalne klasne podjele; kao

instrument perpetuiranja iste podjele i kao suučesnički diskurs u širem kontekstu perpetuacije biopolitike. Kritičkim adresiranjem, tj. *patologizacijom* paradigmatskog građanstva *Čekaonica* postulira da građanstvo i/ili proto-buržoaski diskurs (bez obzira na groteskni oblik njegovog uprizorenja u [post]tranzicijskoj regiji) nije nikakav antipod populusu ili populizmu koji društvo svodi na arhaičnu razinu naroda, nego njegov konceptualni par. *Čekaonica* dakle postulira da je društvo puno "viša" konceptualna i (kontingentno) politička kategorija i od naroda i od onih građansko-buržoaskih diskursa koji poziraju kao antipod narodu.

U kontekstu analize, tj. kritičkog adresiranja šireg sistema moći, *Čekaonica* zapravo funkcionira kao oblik uprizorenja suvremenog *zeitgeista* koji dominantno označava sentiment, ali i društveno iskustvo čekanja. Govoreći u BH kontekstu, čekanje pune uspostave tzv. demokracije (u svim svojim iteracijama u vidu tzv. pravne države i demokratskog uređenja), čekanje ekonomskog prosperiteta, čekanje na ulazak u Europsku uniju, čekanje na izgradnju infrastrukture, čekanje na razne famozne investicije ili pak, u kolokvijalnom smislu govoreći, čekanje na plaću, čekanje na šalteru, čekanje na mutantsku birokraciju itd. sve čini dominantno iskustvo življenja u kapitalizmu. Govoreći u širem kontekstu, u kontekstu regije, ali i Prvog svijeta kapitala, čekanje na izlazak iz dužničkog ropstva i ropskog, u principu feudalnog modela egzistencije; čekanje na demokraciju da napravi barijeru logici kapitala ili pak čekanje na depolitizirano društvo da dovode u pitanje kapitalizam kao navodni historijski vrhunac razvoja čovječanstva, također čini dominantno iskustvo življenja u sociopolitičkom kontekstu "razvijenog svijeta." Naime, u istom svijetu koji se predstavlja kao "civilizacijski" superioran ili kao vrhunac funkcioniranja demokracije, demokracija uistinu funkcionira, ali samo u svrhu održavanja biopolitičkog upravljanja prvog reda kao prakse organizacije populusa, dok u drugim svjetovima biopolitika drugog reda čak i samo, vječno, iščekivanje demokracije maskira fakt da je demokracija već tu, ali da nema više šta legitimizirati ili uspostaviti, jer populacija ni ne želi ništa drugo osim ovog što već ima, tj. nema.

Naime, a opet govoreći u kontekstu regije, ovdje se namjerno ne spominje čekanje na kapitalizam, jer *Čekaonica* stoji na poziciji da je kapitalizam u regiji primijenjen u punom kapacitetu. Kolokvijalno rečeno, jedini sistem moći ili iskustvo koje je u regiji bivše Jugoslavije "dočekano" je kapitalizam kao ekonomski i društveni odnos te kao kolonijalni i

rasistički sistem moći u čijem centru stoji Prvi svijet kapitala. Pitanje čekanja je u ovom kontekstu važno zato što čekanje na priznanje/integraciju/emancipaciju implicira da je struktura moći na koju se čeka ideološki neutralna i rasno "slijepa," što definitivno nije slučaj. Naime, iako Prvi svijet kapitala, cijelo tzv. slobodno tržište, ali i cijelu kapitalističku modernost (a najčešće i modernost uopće), reprezentira kao navodno neutralne formacije u kojima navodno bilo ko može "uspjeti", ove su formacije zapravo iznimno ideološki i rasno diskriminatorne što u ovom kontekstu znači da čekanje zapravo nikad neće, niti može završiti.

Čekaonica u tom smislu adresira i demokraciju samu koju tretira kao puki produžetak sistema moći koji esencijalno, dakle i institucionalno i ideološki, funkcionira kao pozitivna aureola ili označitelj čija će primjena navodno uspjeti riješiti niz sistemskih problema koje proizvodi kapitalizam. Čekanje na primjenu ili "punu" primjenu demokracije, naravno, nije iskustvo koje je ekskluzivno za regiju bivše Jugoslavije, nego se radi o iskustvu koje je odraz duboke ideološke mobilizacije demokracije u instrument legitimacije već uspostavljenog odnosa dominacije. Naime, *Čekaonica* razotkrivanjem iskustva čekanja kao beskrajnog, zapravo samo čekanje dekodira kao oblik smrti koja se ideološki uprizoruje kao egzemplarni, i jedini mogući, oblik življenja, a tu se već radi o nekropolitici koju autor termina Achille Mbembe elaborira na sljedeći način:

(...) nekropolitika i nekromoć predstavljaju niz načina na koji je sila primijenjena s ciljem maksimalne destrukcije ljudi i kreacije *svjetova-smrti*, novih i specifičnih oblika društvene egzistencije u kojima je cijelim populacijama nametnut status *živih mrtvaca*. (Mbembe 2003, 40)

Naime, *Čekaonica* kroz svoj konceptualni instrumentarij politiku, tj. političko u kapitalizmu uprizoruje, ne kao ono što bi trebala biti – praksa koja proizvodi i/ili radikalno demontira sve normativne i utilitarne temelje društvene stvarnosti – nego kao puki oblik primjene već uspostavljenog odnosa dominacije gdje biopolitika ne-život ili polu-život glorificira kao oblik životne vitalnosti, dok ga nekropolitika uništava u ime reprodukcije samog sistema moći kao suverenog oblika vladanja. Dodatno, *Čekaonica* moć u kapitalizmu, tj. moć kapitalizma kao sistema upravljanja, zapravo vidi kao nekromoć (kao također Mbembeov termin) u smislu moći koja proizvodi smrt, smrt "na čekanju" i "odgođenu smrt", kojoj je u primarnom

interesu cijelo društvo, ili ono što je ostalo od njega (dakle populaciju), držati u stanju suspenzije radi totalne eksploatacije svih zamislivih aspekata življenja i radi proglašavanja ropstva i umiranja vrhuncem slobode i (suvremenog oblika) življenja. *Čekaonica*, ultimativno, eksponira svakodnevno življenje kao totalitarni ritual i/ili kao ritual participacije u racionalizaciji i reprodukciji dominantnog režima moći. U istom smislu, a u vezi s nekropolitičkom prirodom istog režima moći, *Čekaonica* zapravo postulira da je današnja Bosna i Hercegovina, ali i regija, svijet čekanja smrti ili smrti-koja-se-čeka.

U tom kontekstu, a s obzirom na već pomenutu infiltraciju kapitala u sve zamislive domene življenja, *Čekaonica* gestom infiltriranja umjetnosti u domenu ekonomske aktivnosti, zapravo "uzvrća udarac." Međutim, *Čekaonica* uopće ne aktualizira i ne promovira umjetnost ili kulturu općenito kao neki oblik instrumenta dostatnog za potentno antagoniziranje kapitalističkog totalitarizma, nego upravo svoj interpretacijski, artikulacijski i kritički senzibiliziran konceptualni format, ispostavlja kao društveno potentan i klasno senzibiliziran instrument. Ako se isto kaže na drugi način, *Čekaonica* uopće nije (striktno) umjetnička gesta, nego političko-ideološka gesta kritike inherentnih nedostataka umjetnosti i dizajniranih društveno-političkih manjkavosti kulture. Na taj način, *Čekaonica* ima pretenziju reinventirati umjetnost u smislu da je želi tretirati, ne kao estetski *ekspozé* nekog subjektivnog iskustva, nego kao svjedočanstvo nereflektiranog kolektivnog iskustva i kao instrument adresiranja niza sistemskih problema koje dominantni institucionalni i ideološki diskurs proizvodi i koje širi populus detektira kao puki set inkonzistencija koje će se navodno same od sebe "riješiti." *Čekaonica* je stoga anti-artistička i anti-kulturna intervencija u dominantni društveni imaginarij koja sve ono što isti imaginarij tretira kao niz nepovezanih inkonzistencija stavlja u konzistentnu, strukturno povezanu ravan, tj. artikulira i eksponira kao odraz konzistentnosti totalne primjene moći u kapitalizmu kao kolonijalnom odnosu dominacije. Sve to, a govoreći specifično na primjeru Bosne i Hercegovine, znači da bez obzira koliko se neka lokalna biopolitika ili proto-biopolitika trudila dokazati Prvom svijetu da je "vrijedna" i da stvarno vjeruje u kapitalizam, periferija će uvijek biti tretirana kao periferija, formacija drugog, "nižeg" vrijednosnog razreda čiji efekti na periferiji neće (p)ostati biopolitički, nego nekropolitički.

Reference

Virno, Paolo. 2006. *A Grammar of the Multitude – For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. Los Angeles, New York: Semiotext(e).

Jameson, Fredrick. 1997. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, Duke University Press.

Foucault, Michel. 2003. *Society Must Be Defended - Lectures at the Collège de France*. New York, Picador.

Foucault, Michel. 2009. *Security, Territory, Population - Lectures at the Collège de France*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Mbembe, Achille. 2003. "Necropolitics." *Public Culture* 15(1): 11-40.